

FIGYELŐ

Egy bibliográfiai sorozat befejezésére.* E nyolckötetes bibliográfia szintézis nem kevesebbre vállalkozott mint arra, hogy összesítse a magyar irodalomtörténetírás adatait: a kezdetektől 1970-ig. Első kötete 1772-ig rendezte gyűjtését, a második az 1772 és 1848 közötti évtizedek természetét dokumentálta, a harmadik és negyedik az 1849–1905 közötti korszakról adott képet; míg a sor utolsó kötetei századunk adataival teltek meg. Az így bemutatott négy irodalomtörténeti periódus mindegyike külön „tárgyalja” az időszak irodalmi-kulturális jelenségeire vonatkozó ún. általános tételeket – s azoktól elkülönítve rendezi az egyes szerzőkre vonatkozó írásokat, s ezen belül külön-külön csoportosítja az egyes művek (kötetek) recenzióit. Az első három korszakban az általános rész nem különül el önálló kötetbe; a huszadik századi adatok viszont olymértékben megszorodtak, hogy az 1905–1945, illetve az 1945–1970 évek kötetei (6–7. köt., 8. köt.) mellett önálló könyvtestbe kívánkoztak. (5. köt.)

Nem volt szándékunkban pontosan utánaszámolni az öt-, hat-, hét-, nyolc-, sőt kilencszáz oldalnyi kiadványok adatainak, de szerény becslésünk szerint számuk összesítetten megközelíti a kétszáztezret. Ezzel a nagyságrenddel sorozatunk a leggazdagabb magyar nyelvű bibliográfiák között foglal helyet, s a nemzetközi mezőnyben is kiemelkedő.

E vállalkozás gyökerei nagyon mélyre nyúlnak vissza. Közvetlen kezdetei az ötvenes évek végéhez kapcsolhatók. Ekkor ért be az a szándék, hogy a magyar irodalomtörténet összevont erőire támaszkodó akadémiai intézet előkészítse irodalomtörténetírásunk szintézisét – természetesen a kor szellemi termékeit meghatározó marxista világszemlélet értelmezésében. Bibliográfiai sorozatunk ehhez a vállalkozáshoz kapcsolódik: mint segédtudomány a nagyigényű szintézis filológiai hátterét volt hivatva biztosítani.

Természetesen nem előzmények nélkül. Elég, ha csak id. Szinyei József, Hellebrant Árpád, Goriupp Alice és Kozocsa Sándor neveire, illetve az *Egyetemes Philológiai Közönyben* és az *Irodalomtörténeti Közleményekben* megjelent, majd 1945 után könyvekké duzzadó éves összesítésekre utalunk. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül az intézet 1954-ben létrehozott elődjének, az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központnak, személy szerint Szabó Györgynek a bibliográfiai kezdeményezéseit sem – az *Irodalmi Figyelőben* és más fórumokon; nevezetesen, hogy a kiemelkedő lapok-folyóiratok repertorizálásával létrehozzák 20. századi irodalmunk adatbázisát. (E törekvésekhez kapcsolódik például a Nyugat-repertórium elkészítése is.)

E kezdeményezéseket végül Klaniczay Tibor, az intézet akkori igazgatóhelyettese karolta fel, pontosabban szólva: terelte egy általánosabb mederbe: az irodalomtörténet valamennyi korszakát

* TÓDOR Ildikó: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1849–1905. Személyi rész II. H–Zs.* Bp. 1997. Akadémiai K.–Argumentum K. 621 l. (A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 4.) – B. HAJTÓ Zsófia *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1970. Általános rész. 1905–1970.* Bp. 1997. Akadémiai K.–Argumentum K. 754 l. (A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 5.)

átfogó gyűjtést tervezett, megerősítette az addig csak akadozva működő bibliográfiai osztályt, majd vezetésére meghívta a dokumentációs munka terén gazdag tapasztalattal rendelkező Kemény G. Gábort, az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárából.

A feladat kettős volt: egyrészt cédulára kellett vinni az irodalomtörténet eddig megjelent évi összesítéseinek az adatait, másrészt pedig el kellett végezni az irodalmi lapok és folyóiratok s néhány meghatározó jelentőségű napilap kritikai és irodalomtörténeti közleményeinek az összegyűjtését – az elmúlt másfél évszázad nyomdatermékeinek a megváltását.

Hatalmas és nagy felelősséget követelő feladat! Hiszen a gyűjtők tucatjait kellett mozgósítani, akik közül sokan még nem vettek részt ilyen munkában. Kemény G. Gábor „jó szívének” sajnos kellemetlen következményei (használatlan címfelvételek, kétszer is elvégzett forrásfeltárások) támadtak, s egyre több gondot okozott a napról-napra gyarapodó cédulatömegek beosztása és tárolása is. Szabó György, majd Gerézi Rabán átmeneti irányítása után *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* Vargha Kálmán kezébe került, aki a korábbiaknál nagyobb hangsúlyt helyezett a filológiai pontosságra. Minden egyes felgyűjtött forrást, illetve annak adatait ellenőriztette, s ugyancsak kézbe vetette a korábbi repertóriumokban szereplő adatokat – s a néhány soros, jelentéktelen híradásokat kihagyta. A hatvanas évek elején megkezdődött az addig közös adatgyűjtésben kezelt cédulatömeg korszakonkénti szétosztása: a régi magyar irodalom V. Kovács Sándor, a felvilágosodás és reformkor Kókay György, a szabadságharc utáni félévszázad H. Törő Györgyi szerkesztői kezébe került, míg a 20. századot Vargha Kálmán magának tartotta fenn. E kötet szerkesztők tovább dolgoztak a gyarapodó adatáraddal, kialakítva a már említett általános és személyi részt, esetenként további kontroll- és kiegészítő munkákat kezdeményezve.

A hatvanas évek végén Vargha Kálmán mellett új szerkesztővel gyarapodott a sorozat: V. Windisch Évával, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetőjével, aki a kötetek könyvészeti „nyelvezetének” a kialakításában vette fel a harcot a minél nagyobb egyszerűsítésre törő irodalomtörténészekkel szemben; továbbá, aki a nagy anyaggal rendelkező írók adatainak rendezésében és szakozásában, alkotó viták során dolgozta ki a sorozat megszerkesztésének gyakorlatát.

A szerkesztői gárda személyi összeállításában az idők folyamán kisebb-nagyobb változások keletkeztek. A régi magyar irodalom köteténél V. Kovács Sándort Varga Imre és a gyakorlatias Stoll Béla váltotta fel, s ő juttatta el azt 1972-ben a megjelenésig. Kókay György kitartó következetességgel végezte a második kötet szerkesztését, s Vargha Kálmán halála után az egész sorozat gondja is az ő vállára szakadt. Gond akadt elég, különösen az 1849 utáni anyag rendezése és megjelentetése körül. H. Törő Györgyi – hosszadalmas betegeskedése miatt – csak a korszak szakirodalmát közreadó kötet első részének a megjelentetéséig tudta vállalni a munka irányítását, a befejezés munkatársára, Tódor Ildikóra hárult. A huszadik század első fele irodalomtörténeti bibliográfiájának személyi kötetét Vargha Kálmán e sorok írójával osztotta meg, míg az 1945 utáni rész szerkesztését már csak egymagam végeztem. Az általános kötet befejezése lassan haladt. A hetvenes és nyolcvanas évek fordulóján e kötet anyagát Sinka Erzsébet gondozta, míg végül B. Hajtó Zsófia juttatta el a kiadhatóságig.

Összkepünk nem lenne teljes, ha nem szólnánk külön is Klaniczay Tibor gondoskodó figyelméről, aki jelen volt a sorozathoz kapcsolódó minden egyes döntés megvitatásánál. Világosan emlékszem például tanácsaira az ún. „formai egységesítés” kérdéseiben, nemkülönben az általános részek és a nagyobb anyaggal rendelkező szerzők bemutatásával kapcsolatban. S kulcsfontosságú volt, hogy elvállalta az első kötet részletes szakmai lektorálását is. – Ehhez kapcsolódóan nem érdektelen futó pillantást vetnünk az egyes kötetek (l. zárójelben az adott irodalomtörténeti periódust!) lektoraira: Solt Andor (1772–1848), Oltványi Ambrus – Rejtő István – Nagy Miklós (1849–1905), Béládi Miklós, Pomogáts Béla (1905–1970) neveinek puszta felsorolása is érzékelteti, hogy a sorozat filológiai hitelének a biztosításában a szakma legjobb képviselői segéd-

keztek. S ebből a sorból nem hagyhatók ki az egyes szerkesztők kitűnő segítői: Császtvay Tünde, Csóra Karola, Stauder Mária és Szerb Antalné.

Az előttünk fekvő két utolsó kötettel kapcsolatban nem kívánunk kritikai megjegyzéseket tenni. Az 1849 utáni adatok „merítésével” kapcsolatban például lehetne olyan múlt századi lapokat előszámlálni, amelyek még rejtenek elfeledett kritikákat vagy cikkeket, ám ezek kiderítése nem kifejezetten Tódor Ildikó gondja lett volna –, a sorozat általános gyűjtési keretének függvénye, következménye. Hiszen teljességre csak a könyvek és folyóiratok esetében törekedett a vállalkozás. Napilapok közül bizony számosan kimaradtak. Tegyük hozzá azonban: a hangadó orgánumok adatai mind szerepelnek a gyűjtésben.

S hasonlót, bár nem teljesen azonosat tudunk mondani B. Hajtó Zsófia kötetéről: az általános rész gyűjtése volt kezdetben a legbizonytalanabb. Gyűjtőinket ugyan sarkallta az adatonként fizetett 1.– azaz egy forint. S recenziók vagy az olyan közlemények esetében, amelyekben szerepelt az író neve, nem is lehetett gond. Ám az irodalmi és a kulturális élet általános kérdéseinek teljességét tekintve nem tenném tűzbe a kezem. Ez azonban megint nem közvetlenül a szerkesztő gondja: ő „hozott anyagból” dolgozott.

A felvetett hiányok esetében bizonyos mértékig a négy korszak általános fejezetének a felépítése is szerepet játszott. Igaz ugyan, hogy a sorozat szerkesztői arra ösztönöztek, hogy az egyes korszakok kötetei nagyjából azonos szerkezetben rendezzék az adatokat: előre hozva a segédkönyveket (bibliográfiákat, névtárakat) és az összefoglaló műveket; majd ez után tárgyalva az irodalom elvi- és elméleti kérdéseit (kritika, irodalomtudomány); ezt követően térve rá az irodalmi műfajok, kifejezőeszközök adatkörére; s befejezésül végezzék el a kérdéses korszak irodalmi folyamatának, illetve az azt keretező irodalmi élet és az irodalomhoz kapcsolódó más művészeti ágak közös kérdéseinek a bemutatását. (Az utolsó, huszadik századi általános részben további egységet kellett biztosítani a szomszédos országok magyar nyelvű irodalmának is.)

Nem szükséges részletesebben indokolni azt a körülményt, hogy az egymást követő korszakokban más és más volt e szerkezetben belül az egyes részletkérdések súlya és aránya. A régi irodalom tárgyalásán belül például nagyobb hangsúlyt kaptak a könyvtárak, egyetemek, iskolák, mint például századunk anyagában. A munka elején az „újkor” gyűjtői nehezebben tudtak dönteni a felhozott példához tartozó közlemények felvételében (nem beszélve a kérdéses irodalmi kapcsolatok, fejezetek objektív súlyáról). Ez legyen azonban a sorozat legnagyobb hibája!

Ám ha már a kritikai megjegyzéseknél tartunk, nem hallgathatom el egy – utólag keletkezett – hiányérzetem: az írók egyéni munkásságát bemutató részével, s azon belül a könyv alakban megjelent művek regisztrálásával kapcsolatban. A sorozat egyértelműen és félreérthetetlenül a magyar irodalomtörténet (és kritika) bibliográfiájának vallotta magát: csak azt kívánta regisztrálni, amit az írókról, irodalomról írtak. Más szóval: csak a szekunder adatokat kívánta összesíteni, s mereven elzárkózott a művek megjelenésének, illetve teljességének a bemutatásától. Ha tehát valamely könyvről, alkotásról nem jelent meg ismertetés vagy kritika, akkor kötetünk nem emlékezik meg róluk. A régi irodalom szerkesztői így kezdtek, s ez – ennek az időszaknak a szerkezetében – nem is keltett különösebb hiányérzetet. Ám a 20. századi köteteknél már érzékeny kihagyások keletkeztek így az egyes – korukban nem nagy visszhangot keltő – alkotópályák képében. Kezdetben még a kiadások felsorolásában is csak a kritikaiak szerepeltek, míg végül, századunkban, nagy „kompromisszumként” már az életmű-sorozatok is (úgymond filológiai munka fekszik ezek összeállításában is) szalon-, illetve bibliográfia-képes státusba jutottak.

Ennyit a vállalkozás „makro”-szepőlőről. – Ezek jelzése mellett talán nem tűnik szerénytelenségnek, ha felvetjük hatásának, eredményességének kérdését. – Már a munka kezdetén is felmerült ez a gondolat, s Gerézdi Rabán fejtette ki egy értekezleten: bibliográfiánk megjelenése az egész szakmára hatással lesz. Bárki, bármilyen munkába kezd – térképékként veheti kézbe, hogy

megtudja: mit tett a magyar kritika 1970-ig az adott témakör feltárásában, melyek a fehér foltok, hol lehet új vonatkozások után kutatni; s ez sem érdektelen: mit nem érdemes másodszor is felfedezni!... Ha úgy tetszik: e lehetőséget akár vératömlesztéshez is hasonlíthatjuk, amely ismeretömegeket mozgatva adhat ösztönzést a jelennek és a jövőnek.

S ezzel kapcsolatban talán az sem haszontalan, ha emlékeztetünk a magyar bibliográfia-ügy jeles képviselőjének, Szentmihályi Jánosnak a meghatározására: a jó (a szelektált, a lényegyet kiemelő, az áttekinthetően szerkesztett) bibliográfia egyben tudományos műszer is, amely megmutatja az előttünk álló utakat és lehetőségeket. S tanúsíthatom: Szentmihályi János ilyen műszernek tartotta a sorozat megismert köteteit.

Végül hivatkozhatunk a könyvtárak eddigi tapasztalataira. Mindenhonnan az a visszajelzés hallható, hogy a sorozat iránt folyamatos az igény, egyes köteteket már rongyosra koptattak; az utolsó előtti kötetből pedig második kiadást követel a közérdeklődés.

Nem szeretném azonban, ha sorozatszáró írásom valamiféle eufóriába torkollana. Az irodalomtörténeti bibliográfia folytatását illetően egyre rosszabb hírek járnak. Az Országos Széchényi Könyvtár ugyan vállalta egy ideig Kozocsa Sándor évi összesítéseinek folytatását. Az ügy továbbvitelére egész osztályt állított fel, s lassuló ütemben ugyan, de időben egészen az 1988. évi kritikai termés bemutatásáig jutott. Majd egy főigazgatói döntés az egész vállalkozást megszüntette, feltehetően a „profilisztítás” jegyében.

Reményeink szerint az irodalomtörténeti szakbibliográfiának mégis lesz folytatása! A kutatás, az oktatás, a médiák, de az irodalomtörténet, az irodalomkritika iránt érdeklődők tágabb köre sem nélkülözheti hosszú távon a szakirodalmi tájékoztatást. Ennek érdekében – ismereteink szerint – az OSzK még megjelenteti az 1989-es és az 1990-es évek anyagát magába foglaló köteteket, amelyeknek befejező munkálatai igen előrehaladott állapotban szakadtak meg a fent említett döntések következtében. Ezt követően az MTA Irodalomtudományi Intézet bibliográfusi gárdája – amennyiben a jövőre nézve biztosítottak lesznek a feldolgozó és szerkesztő munkálatok anyagi feltételei – megbízást kapott az 1991–1995, illetve az 1996–2000. évi periódusokat magába foglaló két, ún. kumulációs kötet elkészítésére.

Ha ez a terv megvalósul, talán nyugodtabb lelkiismerettel mondhatjuk Dávid Gyula, az erdélyi Kriterion kolozsvári főszerkesztőjének szavait idézve a múlt dokumentálásával kapcsolatban: „Hagyjunk valamit az utánunk jövőknek is!”

Az új évezred számítógépes technikai vívmányai, az internet világot behálózó információs lehetőségei nyilvánvalóan forradalmasítani fogják az ilyen és hasonló retrospektív és kurrens szakbibliográfiai elkészítést, a CD ROM-ok a nagyfokú publicitást, de ezek mögött továbbra is ott kell látnunk a 21. század szorgos bibliográfusait, akik munkája nélkül mindezek nem valósulhatnának meg.

BOTKA FERENC

Kner Erzsébet. Ez év február 26-án Chicagóban, életének 101. évében elhunyt Kner Erzsébet, századunk egyik kiemelkedő magyar könyvkötésze. Halálával a ma már legendás hírű gyomai Kner-dinasztia második generációjának utolsó tagja távozott el.

A két világháború közötti Budapest iparművész köreiből jól ismert Kner Erzsébet 1897-ben született, a neves nyomdaalapító, Kner Izidor ötödik gyermekeként látta meg a napvilágot. Fiú testvéreivel ellentétben őt nem a nyomdász-könyves pályára szánták, ám a család életében a nyomdának, a könyveknek, a mesterségbeli kvalitásnak olyannyira központi szerepe volt, hogy aki huzamosabb ideig ebben a közegben élt, az észrevétlenül közel került a nyomtatott betű és a